O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [14]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

Kuranmurat MATRAZOV,
PhD, mustaqil izlanuvchi, Kasbiy ta’limni rivojlantirish instinuti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: matrazovkuranmurat@gmail.com. ORCID:https: //orcid.org/0000-0003-1022-2618.

Professor A. Avliyaqulov taqrizi asosida

DUAL TA’LIM SHAROITIDA KASBIY TA’LIM TASHKILOTLARI O‘QUVCHILARINI KASBIY-AMALIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK MODELI

Annotatsiya

Ushbu maqolada dual ta’lim sharoitida kasbiy ta’lim tashkilotlari o‘quvchilarining kasbiy-amaliy kompetensiyalarini shakllantirishning metodik modeli ishlab chiqish va asoslash masalalari yoritiladi. Zamonaviy mehnat bozori talablariga mos, ishlab chiqarish jarayonlariga tez moslasha oladigan hamda mustaqil kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyor mutaxassislarni tayyorlash zarurati tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Taklif etilayotgan model kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi hamda dual ta’lim tamoyillariga asoslanadi. Model tarkibiga maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy va baholash komponentlari kiritilgan bo‘lib, u o‘quv ustaxonalaridagi mashg‘ulotlar, korxonalardagi amaliyot, mentorlik tizimi, ishlab chiqarish vaziyatlarini modellashtirish va kompetensiyaga asoslangan baholash jarayonlari orqali amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalari dual ta’lim muhitida kasbiy-amaliy kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligini oshirish, bitiruvchilarning kasbiy moslashuvchanligini kuchaytirish va ishlab chiqarish talablariga mos mutaxassis tayyorlash imkonini berishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: model, modellashtirish, dual ta’lim, kasbiy ta’lim, kasbiy-amaliy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, ish joyida o‘qitish, mentorlik tizimi, kompetensiyani baholash, kasbiy tayyorgarlik, mehnat bozori talablari.

МЕТОДИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРАКТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ ОРГАНИЗАЦИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы разработки и обоснования методической модели формирования профессионально-практических компетенций обучающихся организаций профессионального образования в условиях дуального обучения. Актуальность исследования обусловлена необходимостью подготовки специалистов, соответствующих требованиям современного рынка труда, способных быстро адаптироваться к производственным процессам и эффективно осуществлять самостоятельную профессиональную деятельность. Предлагаемая модель основана на компетентностном подходе, деятельностно-ориентированном обучении, интеграции образования и производства, а также принципах дуального обучения. Структура модели включает целевой, содержательный, технологический, организационный и оценочный компоненты. Реализация модели осуществляется через занятия в учебных мастерских, производственную практику на предприятиях, систему наставничества, моделирование производственных ситуаций и компетентностно-ориентированную оценку. Результаты исследования показывают, что внедрение модели способствует повышению эффективности формирования профессионально-практических компетенций, развитию профессиональной адаптивности выпускников и подготовке специалистов, соответствующих требованиям производства.

Ключевые слова: модель, моделирование, дуальное обучение, профессиональное образование, профессионально-практические компетенции, компетентностный подход, интеграция образования и производства, обучение на рабочем месте, наставничество, оценка компетенций, профессиональная подготовка, рынок труда.

DESIGNING A METHODOLOGICAL MODEL FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL-PRACTICAL COMPETENCIES IN VOCATIONAL EDUCATION WITHIN DUAL TRAINING SYSTEMS

Annotation

This article examines the development and justification of a methodological model for forming professional-practical competencies of vocational education students in the context of dual education. The relevance of the study is determined by the need to train specialists who meet modern labor market requirements, are capable of rapid adaptation to industrial processes, and are prepared for independent professional activity. The proposed model is based on the competency-based approach, activity-oriented learning, integration of education and industry, and the principles of dual education. The model structure includes target, content, technological, organizational, and assessment components. Its implementation is carried out through workshop-based training, workplace practice, mentorship systems, simulation of real production situations, and competency-based assessment. The research findings indicate that the implementation of the model enhances the effectiveness of professional-practical competency formation, strengthens graduates’ professional adaptability, and ensures alignment of training outcomes with industry demands.

Keywords: model, modeling, dual education, vocational education, professional-practical competencies, competency-based approach, education-industry integration, work-based learning, mentorship, competency assessment, professional training, labor market requirements.

Kirish. Globallashuv, iqtisodiyotning texnologik yangilanishi hamda ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi zamonaviy mehnat bozori uchun yuqori malakali, amaliy faoliyatga tayyor va moslashuvchan mutaxassislarni tayyorlashni dolzarb vazifaga aylantirmoqda. Ish beruvchilar tomonidan nafaqat nazariy bilimlarga ega, balki real ishlab chiqarish sharoitida mustaqil ishlay oladigan, texnologik jarayonlarni tushunadigan va muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qila oladigan kadrlar talab qilinmoqda. Shu sababli kasbiy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim mazmunini ishlab chiqarish ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish hamda

o‘quvchilarda kasbiy-amaliy kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda kasbiy ta’lim tizimini rivojlantirishda dual ta’lim modeli samarali mexanizm sifatida e’tirof etilmoqda. Dual ta’lim ta’lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonasi o‘rtasidagi hamkorlik asosida o‘quv jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi hamda nazariy tayyorgarlik bilan amaliy faoliyatning uzviy integratsiyasini ta’minlaydi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning real mehnat muhitida tajriba orttirishiga, ishlab chiqarish texnologiyalarini bevosita o‘zlashtirishiga va kasbiy moslashuvchanlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, dual ta’lim tizimini samarali joriy etish o‘quvchilarda kasbiy-amaliy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini ilmiy asoslangan metodik model asosida tashkil etishni talab etadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi mavjud bo‘lgan taqdirda ham, kompetensiyalarni shakllantirishning mazmuni, bosqichlari, pedagogik texnologiyalari va baholash mexanizmlarini tizimli yondashuv asosida ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlil. Ilmiy adabiyotlar tahlili kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim, ish joyida o‘qitish (work-based learning) hamda ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Biroq dual ta’lim sharoitida kasbiy-amaliy kompetensiyalarni tizimli ravishda shakllantirishga yo‘naltirilgan metodik modellarning yetarlicha ishlab chiqilmaganligi mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi dual ta’lim sharoitida kasbiy ta’lim tashkilotlari o‘quvchilarining kasbiy-amaliy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik modelni ishlab chiqish va uning pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida kasbiy-amaliy kompetensiyalar mazmunini aniqlash, dual ta’lim muhitida ularni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini belgilash, modelning tarkibiy komponentlarini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini nazariy jihatdan asoslash ko‘zda tutiladi.

Tadqiqot natijalari kasbiy ta’lim tizimida dual ta’lim mexanizmlarini takomillashtirish, o‘quvchilarni ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash sifatini oshirish va mehnat bozori talablariga mos raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Nazariy qism. Nazariy qism mazkur tadqiqotning ilmiy-metodologik asoslarini yoritishga xizmat qiladi. Unda modellashtirish tushunchasining mohiyati, uning umumilmiy bilish usuli sifatidagi o‘rni hamda pedagogik tadqiqotlarda qo‘llanish xususiyatlari tahlil etiladi. Pedagogik, psixologik, falsafiy va metodologik adabiyotlar asosida model va modellashtirish kategoriyalarining mazmuni, ularning tarkibiy va funksional jihatlari, shuningdek, ta’lim jarayonini tizimli o‘rganishdagi ahamiyati ochib beriladi.

Shuningdek, nazariy qismda pedagogik modellashtirishning metodologik yondashuvlari, model turlari hamda ularni ta’lim jarayonini loyihalash va takomillashtirishda qo‘llash imkoniyatlari asoslab beriladi. Mazkur tahlillar tadqiqotning konseptual asosini shakllantirish va keyingi bosqichlarda taklif etilayotgan metodik modelni ilmiy jihatdan asoslash uchun xizmat qiladi.

Pedagogikada modellashtirish tadqiqot metodidan keng foydalaniladi. Model lotinchadan modulus - o‘lchov, namuna, norma degan ma’nolarni bildirib, modellashtirish usulining asosiy ta’rifidir, unda o‘rganilayotgan jarayonlar va tizimlarning xususiyatlari, eng muhim komponentlari, sifati va aloqalari qayd etiladi va ko‘rsatiladi, bu ularning rivojlanish tendensiyalarini yetarlicha baholash va taxmin qilish imkonini beradi, shuningdek rivojlanish jarayonini mazmunli va samarali boshqarishni ta’minlaydi [4]. Model atamasining tabiati haqida turli ko‘rinishdagi ta’riflar mavjud: haqiqiy predmetning aqliy yoki belgili tasviri, namoyishi, analogi, o‘rnini egallovchisi [5]; obyekt yoki hodisani refleksiyalaydigan yoki qayta ishlab chiqaradigan, uni almashtirish imkoniyatiga ega bo‘lgan obyekt haqida yangi ma’lumot beradi [3]; soddalashtirilgan tuzilmaviy obyekt yoki obyektning ko‘rinishini ta’minlaydi [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]; belgilar yoki formulalar ko‘rinishidagi sun’iy yaratilgan obyekt, o‘rganilayotgan obyektga yoki hodisaga o‘xshash funksional diagramma, fizik tuzilmalar, obyekt elementlari orasidagi tuzilma [4].

Pedagogik, psixologik, falsafiy va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, model tuzishning umumiy tamoyillari J.S.Tunnikov, V.P.Bespalko, A.Kirsanov va boshqalar tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, ular turli modellar turli komponentlardan iborat bo‘lishi kerakligi haqida uqtiradi [3]. Modellashtirish – biror narsaning modelini ishlamoq yoki yaratmoqdir. S.I.Arxangelskiy modellashtirishni ma’lum bir tanishish usuli deb hisoblaydi, bu dunyodagi moddiy birligi tamoyiliga va umumiy rivojlanishning umumiy dialektik qonunlarining tirik va jonsiz tabiati mavjudligiga, universal aloqani va fenomenlarning o‘zaro bog‘liqligini aniqlashga asoslangan [4].

Eng umumiy ma’noda, model – bu tan olinishi kerak bo‘lgan maxsus yaratilgan obyekt.

Hozirgi kunda ilmiy tadqiqotlarda maxsus qurilma yordamida modellashtirish ilmiy bilishning muhim usuliga aylandi va o‘rganish obyektining o‘ziga xos, o‘ziga mos jihatlarini o‘rganish uchun ishlatiladi.

G.Klaus modellashtirishni ushbu sohaning yoki boshqa hududning soddalashtirilgan va ko‘rinadigan moddiy tuzilmasi shaklida ma’lum bir bilim sohasi faktlari, narsalari va munosabatlarini aks ettirish sifatida tasvirlaydi.

Shunday qilib, modellashtirish hisob-kitoblarni, kuzatuvlarni, modellar bo‘yicha mantiqiy tahlilni amalga oshirishni talab qiladi, shuning uchun bunday tadqiqotlar natijalari haqiqiy narsalarda yuz beradigan hodisalarni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin.

Modellashtirish uslubi umumilmiy bo‘lib, turli tabiatga ega obyektlarni tadqiq etishda qo‘llaniladi. Bu tabiiy organizmlar, predmetlar, hodisalar, jarayonlar, real voqelikdagi ham fizik, ham ijtimoiy hodisalar bo‘lishi mumkin.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, model tadqiqot davomida mustaqil ravishda ahamiyatga ega bo‘lmaydi, biroq u doim boshqa obyektni bilishning vositasi hisoblanadi. Modelga nisbatan olingan bilimlar modellashtirilayotgan obyektga maxsus jarayonlar yordamida “ko‘chirilishi” va ushbu obyekt to‘g‘risidagi bilimlarga aylanishi zarur.

Shuningdek, ko‘p hollarda modellashtirish keng ma’noda – bilish va boshqarish faoliyatining uslubi sifatida tushunilib, tizimning mohiyati, eng muhim sifatlari va unsurlarini model ko‘rinishida maqsadga muvofiq tasvirlash, uning o‘tmishdagi va kelajakdagi holati, tuzilishi, amal qilishi va rivojlanishi to‘g‘risida ma’lumot olishga imkon beradi” [7, 120-b].

Aytib o‘tilgan yondashuvlardan tashqari, modellashtirish o‘rganilayotgan predmet, hodisa, jarayonni u yoki bu tizim orqali akslantirish va qaytadan tiklash imkonini beradigan voqelikni bilishning usuli sifatida ko‘rib chiqiladi. Bunda modelda quyidagi belgilar ajratiladi:

a) tizimni xayolan tasavvur qilish yoki moddiy tarzda yaratish;

b) tadqiqot obyektini akslantirish;

v) obyekt o‘rnini bosish qobiliyati;

g) obyekt to‘g‘risida yangi ma’lumot olish uchun modelni o‘rganish.

Pedagogikada ham modellashtirish keng qo‘llaniladi. Uning pedagogik fan va amaliyotda qo‘llash xususiyatlari pedagogik bo‘yicha yetakchi metodologlar, shuningdek A.N.Daxin [2], V.I. Mixeev [3], E.H.Stepanov [4] va boshqalarning asarlarida o‘z aksini topgan. Amaliy jihatdan u ko‘pgina ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda qo‘llaniladi. Bunda, V.V.Kraevskiyning ta’kidlashicha, pedagogik voqelik qanchalik xilma-xil va betakror bo‘lsa, pedagogik tadqiqotlarda uchrab turadigan modellar shunchalik turli-tuman va rang-barang bo‘ladi” [6,135-b].

Shunday qilib, model va original orasidagi tarkibiy o‘xshashlikni aniqlagandan so‘ng model funksiyasi to‘g‘risidagi ma’lumot asosida original funksiyasi to‘g‘risida ma’lumot olamiz yoki aksincha funksiyaning o‘xshashligini aniqlagandan so‘ng

originalning tarkibiy tuzilishi to‘g‘risida ma’lumot olamiz. Shu orqali ushbu turdagi aralash modellarning ikkita kenja turiga ega bo‘lamiz: birinchi holatda – tarkibiy funksional model, ikkinchi holatda – funksional-tarkibiy model.

Biroq, murakkab tashkil topgan, ko‘p komponetli, ko‘p darajali obyektlarni o‘rganishda zero bunday modellar yetarlicha murakkab, “ishga ko‘milib ketgan” bo‘lib, pirovardida o‘zining gnoseologik funksiyasini yaxshi bajara olmaydi. Aynan shu bois odatda bu kabi obyektlar o‘rganiladigan pedagogik tadqiqotlarda tarkibiy tuzilishga ega modellardan keng foydalaniladi.

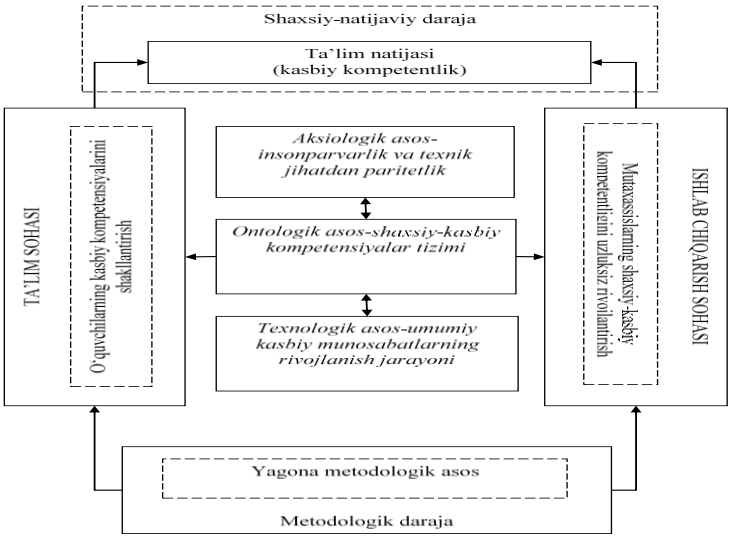
Bu kabi asoslar o‘zining majmuida dual tizimining yagonaligini va ularning rivojlanishini ta’minlagan bo‘lib, quyidagilarni ifodalaydi:

aksiologik asoslar – gumanistik-texnologik qadriyatlarning paritetligi;

ontologik asoslar – kasbiy kompetensiyalar tizimi;

texnologik asoslar – ijtimoiy kasbiy munosabatlar tizimi.

S.P.Romanov talqinidagi dual ta’limning nazariy-konseptual modeli 1-rasmda ko‘rsatilgan.

1-rasm. Dual ta’limning nazariy-konseptual modeli (S.P.Romanovga ko‘ra)

Dual tizimni namoyish qilishning barcha ajratib ko‘rsatilgan darajalari turli xil tabiatga ega, zero sifat nuqtai nazaridan ta’limning turlicha ko‘rinishlari, xossalari, jihatlarini ifodalaydi. Bular: qadriyatli-maqsadli, tizimli protsessual, sub’ektiv natijali. Shu vaqtning o‘zida ularning har biri alohida tizim sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin.

Bizning tadqiqotimiz nuqtai nazaridan kasbiy ta’limning tizimli jihati avvalambor, uni kasbiy ta’limning kasbga yo‘naltirilgan tizim sifatida ko‘rib chiqilishini talab qiladiki, u o‘z navbatida, mamlakat ta’lim tizimining tizimlaridan biri, ya’ni tizim ichidagi tizim bo‘lib hisoblanadi.

Ta’lim tizim tushunchasi ta’limning ichki tuzilishi, uning qurilishi, xususiyati hamda ko‘p sonli turli tabiatga ega obyektlarni bir yaxlit butunlik – tizimga aylantirishga imkon beruvchi o‘zaro aloqalar va o‘zaro munosabatlarni o‘z ichiga oladi.

Dual ta’limning nazariy-konseptual modeliga asoslangan metodik modelini ishlab chiqamiz.

Dual ta’limning metodik modeli asosiy komponentlari – funksional, tuzilmaviy, darajali, mezonli bloklari, shuningdek, kasbiy-ahamiyatli sifatlar bloki bilan jips aloqadorliklarda o‘rtaga chiqadi va ta’lim oluvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantrishga qaratiladi.

Xulosa va takliflar. Pedagogik, psixologik, falsafiy hamda ilmiy adabiyotlar tahlili modellashtirish ilmiy bilishning universal metodlaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. J.S. Tunnikov, V.P. Bespalko, A. Kirsanov va boshqa olimlarning tadqiqotlarida model tuzishning umumiy tamoyillari ishlab chiqilgan bo‘lib, model o‘rganilayotgan obyektning muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi tizimli tuzilma sifatida talqin etiladi. S.I. Arxangelskiy modellashtirishni borliqning dialektik rivojlanish qonuniyatlariga tayangan holda obyektlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash imkonini beruvchi bilish usuli sifatida izohlaydi.

Ilmiy tadqiqotlarda modellashtirish obyektning tuzilishi, funksiyasi va rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o‘rganishga xizmat qiladi. Model mustaqil qiymatga ega emas, balki u real obyektni bilish vositasi bo‘lib, model asosida olingan bilimlar modellashtirilayotgan obyektga ko‘chiriladi.

Начало формы

Конец формы

ADABIYOTLAR

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Дахин А.Н. Моделирование в педагогике: теория и практика. – Новосибирск: НГПУ, 2002. – 184 с.
3. Михеев В.И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. – Москва: Высшая школа, 1987. – 200 с.
4. Степанов Е.Н. Педагогическое моделирование воспитательных систем. – Москва: ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.
5. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. – Москва: Академия, 2001. – 384 с.
6. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – Москва: Высшая школа, 1980. – 368 с.
7. Klaus G. Cybernetics and Philosophy. – New York: International Publishers, 1963. – 320 p.
8. Кирсанов А.А. Педагогическое моделирование как метод научного исследования. – Казань: Казанский университет, 1995. – 156 с.
9. Туников (Тунников) Ю.С. Методологические основы моделирования педагогических систем. – Москва: Педагогика, 1990. – 176 с.
10. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. – Москва: Либроком, 2010. – 280 с.